

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.23>

Дубовий В.М.

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

Vlad_d98@ukr.net

0009-0008-2618-8255

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Постановка проблеми. Збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною спричинив значні руйнування та страждання серед цивільного населення, особливо серед дітей. В умовах бойових дій та окупації багато дітей залишаються без належного захисту та підтримки. Ця проблема має багатоаспектний характер та включає численні аспекти порушення прав дітей. По-перше, фізична безпека дітей під час конфлікту знаходиться під постійною загрозою. Бомбардування, обстріли та мінування територій призводять до численних жертв серед дітей. Багато з них втрачають свої домівки, змушені переселитися або жити в умовах постійної небезпеки. По-друге, діти на окупованих територіях стикаються з обмеженим доступом до базових послуг. Зруйнована інфраструктура, відсутність доступу до освіти та медичного обслуговування створюють надзвичайно важкі умови для життя дітей. Відсутність належного харчування, питної води та медичної допомоги призводить до погіршення стану здоров'я та розвитку дітей. По-третє, психологічні травми, які отримують діти внаслідок збройного конфлікту, мають довготривалі наслідки. Свідки жахливих подій, втрати близьких та постійний страх негативно впливають на психіку дітей, спричиняючи посттравматичний стресовий розлад, депресію та інші психічні розлади. По-четверте, правовий захист дітей під час конфлікту також залишається важливою проблемою. Багато дітей втрачають документи, що ускладнює доступ до послуг та соціальної підтримки. Окрім того, зброй-

ний конфлікт часто призводить до зростання випадків насильства, експлуатації та торгівлі дітьми. По-п'яте, соціальна підтримка дітей та їхніх сімей є необхідною для забезпечення їхнього виживання та благополуччя. Війна призводить до втрати джерел доходу, руйнування сімей та соціальних зв'язків, що вимагає значних зусиль для відновлення нормального життя дітей. Таким чином, захист прав дітей під час збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною є надзвичайно важливою та актуальною проблемою. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу, співпраці державних органів, міжнародних організацій та громадськості для забезпечення належного захисту та підтримки дітей у цей складний час.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій свідчить про значний інтерес українських науковців до теми захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів. Здебільшого, ці дослідження фокусуються на виявленні порушень прав дитини та протидії використанню дітей у військових діях. Вагомий внесок у цій сфері зробили такі науковці, як І.П. Васильківська, О.О. Кочемировська, А.В. Лазоренко, Г.Є. Мазур, І.М. Ничитайло, Н.М. Опольська та М.М. Чеховська. З позицій міжнародного права проблеми захисту прав дітей під час збройних конфліктів вивчали Н.О. Філіпська та О.Ю. Задніпровська. Їхні роботи зосереджені на аналізі міжнародних нормативно-правових актів та механізмів захисту прав дитини в умовах війни. Однак, слід зазначити, що комплексних досліджень, які б системно вивчали про-

блеми забезпечення права на безпеку дитини в умовах збройних конфліктів наразі недостатньо. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку досліджень у цій сфері, що враховують сучасні виклики та нові підходи до забезпечення безпеки дітей у воєнний час.

Метою статті є комплексне дослідження проблем забезпечення прав дітей на безпеку в умовах збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військові дії на території України створили серйозні виклики для забезпечення прав дітей на безпеку, здоров'я та освіти. Діти, які опинилися в зоні бойових дій, стикаються з численними небезпеками, включаючи фізичні загрози, психологічні травми та порушення їхніх основних прав. Умови, в яких перебувають діти під час конфлікту, вимагають негайних та ефективних заходів з боку держави та міжнародних організацій для забезпечення їхнього захисту та підтримки. Важливим аспектом є розробка комплексних підходів, що враховують специфіку воєнних дій та потреби дітей в умовах кризи. Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту є пріоритетним завданням, яке потребує координації зусиль на національному та міжнародному рівнях.

Основною проблемою є систематичне порушення прав дітей на окупованих територіях та в зонах активних бойових дій. Відсутність доступу до медичних послуг, освіти та соціальної підтримки призводить до погіршення умов життя дітей та їхнього розвитку. Крім того, психологічні наслідки війни мають довготривалий вплив на психічне здоров'я та соціалізацію дітей. В умовах постійної загрози їхня безпека стає надзвичайно вразливою, що потребує негайного втручання та розробки стратегій для забезпечення їхніх прав. Ця стаття спрямована на дослідження цих проблем та пропозиції щодо ефективних механізмів захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Додатковою серйозною проблемою є примусове вивезення українських дітей на тери-

торію Російської Федерації. Діти з дитячих будинків, а також ті, що залишилися без батьківського піклування внаслідок бойових дій, зазнають депортації, після чого їхні прізвища змінюються, що ускладнює ідентифікацію та повернення додому. Згідно з даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, під час війни порушуються всі права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист. Ці дії порушують міжнародні норми та стандарти щодо прав дітей, включаючи Конвенцію ООН про права дитини. Відсутність доступу до українських державних структур та правових механізмів ускладнює захист прав цих дітей та створює серйозні перешкоди для їхнього повернення та реабілітації. Ця проблема вимагає негайної реакції міжнародної спільноти та координації зусиль для захисту українських дітей від примусової депортації та асиміляції.

Діти – це майбутнє будь-якого народу. Вони визначають майбутнє своєї країни, напрямки її реформування та розвитку. Тому право на життя дитини фактично є правом на життя відповідного суспільства. Старше покоління повинно створити світ, сприятливий для дітей, в якому кожна дитина почуватиметься захищеною, де її думка буде поважатися, і де немає місця насильству. Такий світ дасть змогу виховати здорове, щасливе, досконале покоління.

Нинішнє покоління дітей в Україні є завтрашніми громадянами з усіма належними їм правами та обов'язками, тому їх захист та розвиток є передумовою розвитку України як демократичної, правової держави. Підвищення добробуту, рівня забезпеченості, виховання та створення усього найкращого для дітей стає головною метою не лише України, а й багатьох інших країн. Особливо актуальним для України в умовах збройного нападу Російської Федерації постає питання захисту прав дитини, насамперед у частині права дитини на життя. У довоєнний період

Україна зробила багато для забезпечення прав дитини – від належної імплементації в національне законодавство міжнародних норм у цій сфері до удосконалення процедури впровадження цих норм у життя.

Треба зазначити, що права дітей регулюються низкою міжнародних актів, які мають забезпечити їх захист і добробут. Найважливіші з них включають Конвенцію ООН про права дитини, ухвалену 20 листопада 1989 року [1], яка встановлює основні права дітей на захист, розвиток та участь. Протокол даної конвенції накладає на держави зобов'язання забезпечити не лише ефективне здійснення передбачених положень, а й демобілізацію дітей, а також їх реабілітацію та інтеграцію до суспільства, так само як і зобов'язання співпрацювати з метою виконання вищевказаних положень [2]. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [3] та її протоколи передбачає загальний захист дітей як осіб, які не беруть участі у військових діях. Відповідно до даної Конвенції діти, як частина цивільного населення, підпадають під дію всіх положень, що стосуються поводження з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто hors de combat унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан, чи будь-які інші подібні критерії. Вищевказана Конвенція містить також спеціальні положення щодо захисту дітей від наслідків бойових дій. Відповідно до ст. 14 Конвенції діти віком до 15 років і матері дітей віком до 7 років підпадають під категорії цивільного населення, для яких можуть створюватися спеціальні санітарні або безпечні зони. Аналогічним чином діти входять до категорії цивільних осіб, які мають бути евакуйовані з обложених або оточених зон (ст. 17) [3]. Відповідно до ст. 23 Конвенції повинен дозволятися вільний пропуск поси-

лок, призначених для дітей віком до 15 років та породіль [3]. На окупованих територіях діти, які не досягли 15 років, вагітні жінки та матері дітей до 7 років повинні продовжувати користуватися будь-якими перевагами щодо харчування, медичного догляду та захисту від наслідків війни, які надавалися їм відповідно до заходів, вжитих до окупації (ст. 50) [3]. Цим положенням також регулюється питання щодо зобов'язання окупаційної держави сприяти функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту. Інтерновані вагітні жінки та діти до 15 років повинні отримувати додаткове харчування відповідно до їх фізіологічних потреб (ст. 89) [3]. Стаття 38 містить положення про те, що діти до 15 років і матері з дітьми до 7 років, які належать до сторони супротивника, користуються спеціальними перевагами, так само як і громадяни цієї держави [3]. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року та Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року також визначають права дітей у різних аспектах їхнього життя. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року встановлюють основні права, які повинні бути гарантовані дітям.

На жаль, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, права дітей систематично порушуються. Це включає не лише фізичні загрози та травми, але й психологічні наслідки, які матимуть довготривалий вплив на їхній розвиток.

Використання російськими військовими заборонених касетних боєприпасів, невибірккові обстріли житлових районів, руйнування цивільної інфраструктури та обмеження доступу до медицини, численні випадки вбивств, зґвалтувань, зокрема дітей, та страт цивільних осіб відповідно до норм міжнародного гуманітарного права є воєнними злочинами. Українське законодавство передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Згідно з пунктом 1

статті 438 Кримінального кодексу України, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування заборонених засобів ведення війни та інші порушення законів і звичаїв війни караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років [4].

Однією з основних проблем є також усиновлення дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок вторгнення РФ на територію України. На сьогодні склалася складна ситуація. З одного боку, ЗМІ масово поширюють інформацію про необхідність усиновлення дітей, які втратили батьків або проживали у закладах інституційного догляду поряд з місцями активних бойових дій, з іншого – Міністерство соціальної політики України вбачає в таких діях ризику шахрайства, порушення прав дітей та поширення недостовірної інформації, наголошуючи на неможливості спрощення процедури усиновлення.

22 березня 2022 року постановою Кабінету Міністрів України № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» [5] було внесено зміни до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю. Відповідно до цих змін, під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану до дитячого будинку сімейного типу та у прийомні сім'ї можуть влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей.

Постановою також доповнено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території Укра-

їни надзвичайного або воєнного стану». Цей розділ передбачає тимчасове влаштування дітей до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [4].

Таким чином, необхідно зазначити, що в умовах воєнного стану дозволяється лише тимчасове влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу та у прийомні сім'ї. Відповідно до статті 19 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, кожна дитина має право на освіту [6]. У 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), яка підтверджує важливість Резолюцій Ради Безпеки ООН 1998 (2011) і 2143 (2014) та закликає сторони збройного конфлікту утримуватися від дій, які перешкоджають доступу дітей до освіти. Також держави мають розглянути конкретні заходи щодо обмеження використання шкіл збройними силами та озброєними недержавними формуваннями з порушенням норм міжнародного права. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 898-р було затверджено План заходів щодо реалізації цієї декларації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження [7].

Важливим кроком у цьому напрямку стала постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення» [8], яка регулює процеси евакуації та повернення дітей з небезпечних територій. Цей нормативний акт спрямований на забезпечення безпеки дітей, які перебувають у зонах активних бойових дій або на окупованих територіях, а також на їх реінтеграцію після повернення.

Крім того, затвердження національного плану превентивних заходів щодо припинення

та запобігання грубим порушенням прав дітей в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України та постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 110 «Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей» [9] удосконалюють механізми моніторингу та контролю за дотриманням прав дітей. Це включає підвищення прозорості та ефективності у наданні соціальної підтримки та послуг, що є критично важливим у воєнний час.

Висновок. Підводячи підсумок, вважаємо за необхідне підкреслити основні напрямки щодо удосконалення захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Перший напрямок полягає у забезпеченні фізичної безпеки дітей. Це включає організацію евакуації дітей з небезпечних зон бойових дій та окупованих територій, а також надання тимчасового притулку в безпечних регіонах. Також необхідно забезпечити доступ до медичної допомоги та створити умови для належного харчування та гігієни.

Другий напрямок стосується психологічної підтримки та реабілітації дітей, які пережили травматичні події. Важливо надавати кваліфіковану психологічну допомогу, організувати реабілітаційні програми та створювати

умови для соціальної адаптації. Психологічна підтримка має бути доступною як для дітей, так і для їхніх сімей.

Третій напрямок включає забезпечення доступу до освіти в умовах збройного конфлікту. Необхідно відновлювати роботу навчальних закладів у безпечних районах та запроваджувати дистанційне навчання для дітей, які не можуть відвідувати школи. Також слід підтримувати викладачів і надавати їм необхідні ресурси для ефективного проведення занять.

Четвертий напрямок пов'язаний із правовим захистом дітей. Потрібно забезпечити відновлення втрачених документів та надання правової допомоги дітям і їхнім сім'ям. Також важливо забезпечити реєстрацію новонароджених та надання їм громадянства.

П'ятий напрямок охоплює соціальну підтримку та забезпечення житлом переміщених осіб. Діти та їхні сім'ї, які втратили житло та джерела доходу, повинні отримувати фінансову допомогу та підтримку у відновленні нормального життя. Необхідно також забезпечити соціальні програми, спрямовані на інтеграцію переміщених дітей у нові громади.

Ці напрямки є критично важливими для захисту прав дітей під час збройного конфлікту і вимагають координації зусиль з боку держави, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Анотація

Збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною, який розпочався в 2014 році та загострився у 2022 році, має катастрофічні наслідки для українського населення. Особливо страждають діти, які опиняються в епіцентрі бойових дій, окупованих територій та зон активних бомбардувань. Збереження їх прав та забезпечення необхідного захисту в умовах збройного протистояння є важливим завданням як для держави, так і для міжнародної спільноти.

Актуальність дослідження захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту не викликає сумнівів. Щоденні повідомлення про жертви серед цивільного населення, включаючи дітей, підкреслюють необхідність негайних дій та розробки ефективних механізмів підтримки. Діти стають жертвами не лише фізичних атак, але й психологічного травмування, що має довготривалі наслідки для їхнього розвитку та майбутнього.

На окупованих територіях ситуація ускладнюється відсутністю стабільних умов для життя, навчання та медичного обслуговування. Діти, які залишилися на цих територіях, часто не мають доступу до базових послуг, їхні права на освіту, охорону здоров'я та безпеку система-

тично порушуються. Це створює додаткові виклики для органів влади та гуманітарних організацій, які намагаються забезпечити мінімально необхідні умови для життя дітей.

Бомбардування мирних міст та селищ призводить до масових руйнувань інфраструктури, включаючи школи, лікарні та дитячі садки. В умовах постійної небезпеки діти змушені ховатися в підвалах та бомбосховищах, що негативно впливає на їхнє психічне здоров'я та почуття безпеки. Відсутність стабільного освітнього процесу та нормального дитинства стає звичною реальністю для тисяч дітей.

З огляду на вищезазначене, захист прав дітей під час збройного конфлікту між російською федерацією та Україною є надзвичайно актуальною темою дослідження. Необхідно розробляти нові підходи та стратегії, які дозволять забезпечити захист найвразливіших верств населення, гарантувати їхні основні права та створити умови для їхньої реабілітації та відновлення після завершення конфлікту.

Ключові слова: захист прав дітей, збройний конфлікт, окуповані території, бомбардування, психологічна підтримка, освіта, медична допомога, гуманітарна допомога, Україна.

Dubovy V.M. Protection of children's rights during armed conflict

Summary

The armed conflict between the Russian Federation and Ukraine, which began in 2014 and escalated in 2022, has had catastrophic consequences for the Ukrainian population. Children, in particular, suffer greatly as they find themselves at the epicenter of hostilities, occupied territories, and active bombing zones. Ensuring their rights and providing necessary protection in the conditions of armed confrontation is a critical task for both the state and the international community.

The relevance of researching the protection of children's rights during armed conflict is undeniable. Daily reports of civilian casualties, including children, underscore the need for immediate action and the development of effective support mechanisms. Children become victims not only of physical attacks but also of psychological trauma, which has long-term consequences for their development and future.

The situation on the occupied territories is further complicated by the lack of stable conditions for living, learning, and medical care. Children who remain in these areas often do not have access to basic services, and their rights to education, health care, and safety are systematically violated. This creates additional challenges for government bodies and humanitarian organizations that strive to provide the minimum necessary conditions for children's lives.

The bombing of peaceful cities and towns leads to massive destruction of infrastructure, including schools, hospitals, and kindergartens. In a constant state of danger, children are forced to hide in basements and bomb shelters, which negatively affects their mental health and sense of security. The absence of a stable educational process and normal childhood becomes a common reality for thousands of children.

Given the above, the protection of children's rights during the armed conflict between the Russian Federation and Ukraine is an extremely relevant research topic. New approaches and strategies must be developed to ensure the protection of the most vulnerable populations, guarantee their fundamental rights, and create conditions for their rehabilitation and recovery after the conflict ends.

Key words: protection of children's rights, armed conflict, occupied territories, bombing, psychological support, education, medical assistance, humanitarian aid, Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

2. Додатковий протоколу II до Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст.131
5. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України 22 березня 2022 року № 349 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>
6. Про охорону дитинства: Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст.142
7. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>
8. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю/моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 110 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/873-2023-%D0%BF/card4>